

LEGYÖZHETETLEN ROKONSÁG

Mészáros Csaba: *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*

■ Egy nagyszabású kutatás méltó hozadékát olvashatjuk Mészáros Csaba kötetében. Az eredetileg doktori disszertációként megírt szöveg 2011-ben az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program keretében került megvédésre. Munkája a kapcsolatháló kutatásának, antropológiai módszertanának jeles példája. Erdélyi vonatkozásban Könczei Csongor *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról* című munkájához mérném leginkább. A terep Északkelet-Szibéria két megyéje, Közép-, illetve Kelet-Jakutia öt különböző települése. Időtartamát tekintve egy évtizedes munka gyümölcse 2002 és 2013 között. A közép-jakutiai Tarbaga völgyét hét alkalommal kereste fel a szerző, többhetes ciklusokban, helyi segítséggel. Külümnüürben (Kelet-Jakutia) pedig angoltanárként volt jelen, terepmunkáit így teljesítette ki. Számos nemzetközi, magyar és orosz intézmény biztosította a kutatás anyagi, szellemi hátterét. A szaha nyelvterületen végzett munka követéséhez a szövegek átbetűzését is megosztja a szerző az olvasóval.

Már a bevezető felveti a kutatás fő témáját és annak számos vetületét. Így a szaha társadalom működési mechanizmusai az orosz állammal való kooperáció kontextusában ragadhatók meg. Ám ennek leírását nagymértékben meghatározza az az írott forrásanyag, amely a központi orosz érdekek mentén nyújt néprajzi, statisztikai, nyelvészeti vonatkozású adatokat. A klasszikus antropológia lokálisan jól elhatárolható kultúrákról beszélt, amikor azok meghódítására keresett legitimációs alapot. A szerző szakít ezzel a

hagyománnyal, és saját bevallása szerint a földrajzi meghatározottságon túl a hatalmi viszonyok hálózatában látja a helyi kultúra értelmezésének kontextusát. Kutatottjait az oroszországi peremhelyzetű közösségek gyanánt definiálja. A Távol-keleti Gazdasági Körzet egyikeként Jakutia folyamatosan központi támogatásra szorul, gyenge infrastruktúrával rendelkezik. Itt állandó jellegű az Oroszország európai régióiba történő elvándorlás és így a népesség csökkenése is. Ezzel egy időben romlott az állami szolgáltatások és az életkörülmények minősége. Mivel a régió biztosítja a világ gyémántbányászatának az egynegyedét, hatalmas ásványkincse megóvta az elszegényedéstől, de a kilencvenes évek második felétől szinte kontrollálatlan privatizáció indult el. A bányászatból származó bevételek megerősítették és kiteljesítették a helyi állami apparátust és annak szolgáltatásait, fölöslegessé téve a falvakban a termelést és az önfenntartást, kialakítva az emberek állami nyugdíjaktól és fizetésektől való függőségét. A szerző részletes betekintést nyújt a Tarbagában és Külümnüürben élők környezetérzékelésébe. Négy generáció percepcióját elemezve érik tetten a modernizációs folyamatok, mint a kollektivizálás, a központosítás, majd a dekollektivizálás hatását a környezet-szemléletre vonatkozóan, melyet tovább formált a közoktatás és tömegmédiá üzenete. A globális tendenciák hatásán túl a kutatott faluközösségek egymáshoz és az államhoz való viszonya is megváltozott. Az égtájak értelmezését a szerző a mondavilág felidézésével mutatja be, a mentalitásban bekövetkezett változások közlésével. Észak és

nyugat negatív konnotációt hordoz, míg kelet és dél pozitív tartalmakat idéz. A különböző generációk térérzékelésében bekövetkezett változások a szovjet, illetve orosz hatalmi viszonyok 20. századi hullámzásait rögzítették.

Elméleti háttérként a falubeliek társadalmi viszonyainak elemzéséhez az antropológiai rokonságtudatosságok, kapcsolatháló-elemzés, gender- és nyilvánosságelméletek, valamint az orosz intézmények mindennapi életének és működésének vizsgálata eredményeit veszi figyelembe.

Módszertani vonatkozásban a puha adatfelvétel elkötelezettje. Két kérdés felmérésére használt kérdőívet: a háztartáson belüli térhasználat, illetve a háztartáson belüli napi munkamegosztás kérdéskörében, de saját bevallása szerint, mivel az így kapott adatok nem reprezentatív mintavétel alapján készültek, a statisztikai elemzést nem teszik lehetővé. Kvalitatív módszerei viszont szerteágazók és rugalmasak. A félig strukturált interjútól a csoportinterjúig, a naplóról és naplóiratásig, a szerző megfigyeléseinek rekonstrukciós jellegű lejegyzéséig vagy a helyi írásbeliség szövegeinek összegyűjtéséig igen széles a skála.

A könyv négy fejezetben mutatja be a terepre vonatkozó ismereteket. Az első fejezet két kérdést vet fel. A 17–19. századi szibériai orosz kolonizáció hatását meghaladva az államhatalom a centrum-periféria tengelyen fejtette ki hatását a jakuti népek között. A szovjet vezetés a helyi kultúrák mellőzésével terjesztette ki a maga adórendszerét, alakította ki közigazgatási határait, és intézményrendszerével formálta a szaha és evenki népcsoportok mindennapjait. A második kérdés az etnográfiai közlések értékelését és változását tárja elé, rámutatva arra, hogy a jakuti közösségek néprajzi reprezentációi az éppen aktuális politikai berendezkedés szolgálatában születtek, mégis hozzájárultak a helyi társadalmi viszonyok alakításához. A második fejezet Tarbaga és Külümnüür földrajzi leírását adja az ivóvíz, a kaszálók és az erdők

elérhetősége tekintetében, majd rátér a kollektívizálás és a falvasítás bemutatására. A cári örökségnek megfelelő, rokon csoportokon nyugvó helyi igazgatás intézményét átvette a kollektívizálás korszaka is, folyamatosan kitüntetve, jutalmazva konszolidálta a rokon csoportokat, és így patrónus-kliens viszonyokat hívott életre. Ma a szerződéses alapon szervezett kooperatívok szabályozzák a termelést, de a családok, rokonok közötti viszonyt is. Ebben a fejezetben bemutatásra kerül még a két régió intézményhálózata, infrastruktúrája, ugyanakkor betekinthe-tünk a faluközösségek konfliktuskezelési gyakorlatába és normarendszerébe.

A kapcsolatok, csoportok Tarbaga és Külümnüür faluközösségében című fejezetben a gyenge állami ellenőrzés következtében elszaporodott informális kapcsolatok tartalmáról olvasunk. A szerző nem kívánja rendszerbe foglalni a feltérképezett családi, baráti, szomszédsági kapcsolatokat, hanem azok működését és hatását követi nyomon. A férfiak bizonytalan kereseti lehetősége, ingatag társadalmi státusa matrifokális családformát hívott életre, ahol a rokonok nőtagjai közötti kapcsolat biztosítja a legnagyobb erőforrást a faluközösségen belül. A családalapítás feltétele a házasságkötés, viszont a gyermekvállalás és a szexuális kapcsolatok nem kötődnek a házasság intézményéhez. A szóhasználat a házasság partilokális jellegét jelzi, a nők ugyanis „férjhez mennek”, a férfiak pedig „felelőséget vesznek”. A szerző betekintést nyújt a házasságkötéssel együtt járó helyi szokások világába, ahol eltérő presztízs kapcsolódik a népcsoporton belüli endogám, illetve az exogám párválasztáshoz, mely kettő közül az utóbbi az alacsonyabb megítélésű. A csere gyakorlata, az együttműködés és összetartozás légköre táplálja a rokonok közötti bizalmat, mely nem piaci vonatkozásban, hanem az állami támogatások megszerzésében kap kiemelt szerepet. A háztartások szintén bizalmi alapon működtek a rokon kötelekeket. A rokonok hatékony együttműködését

a közös háztartás fenntartása tartja fenn. Mégis a vagyontárgyak adásvétele nem a rokon kapcsolat révén valósul meg. A telkek állami tulajdont képezve még a közelmúltban sem cserélhettek gazdát. Az öröklés gyakorlata viszont az egy háztartásban élő és dolgozó rokonok számára adja át a használat jogát, miután azokat a polgármesteri hivatal a falu közös földalapjából osztja ki, vagy munkaerő hiányában visszaveszi. A jó minőségű kaszálónak mindig marad gazdája a rokonok között. A vagyoni kötődéseken túl a szerző felmutatja azokat a pozitív tartalmú érzelmeket, amelyek a szülők és gyerekek, illetve a nagyszülők és az unokák kapcsolataiban érvényesülnek. A szeretet és tisztelet megcsorbulása az egyébként észszerű gazdasági kapcsolatoknak is véget vet azzal, hogy meggátolja a közös háztartásban való berendezkedést. A házastársak közötti érzelmi viszony a háztartás vezetésének rendelődik alá. A házasságon kívüli kapcsolatok a nők esetében jelentenek veszélyforrást. A közvélemény őket nehezteli az esetleges kihágásokért, miközben a férfiakkal jóval megengedőbb. A testvérek közötti érzelmi kötődés még a házassági kapcsolatok erejét is meghaladja. Az identitás különböző jelleget ölt regionális vagy helyi vonatkozásban, a kollektívben való múltbeli jelenlét vagy a későbbi betelepülés függvényében. Az iskola keretében tömörült sokféle csoport (gyerekek, tanárok, rokonok) identitása e központi, állami intézmény által artikulálódik. A szerző a baráti viszonyok bemutatását a nyelvhasználat révén tárja elénk. A *doghor* szaha nyelven egyszerre jelent barátot, rokont, házastársat, gyermeket, ugyanakkor gyakran így szólítják meg a háziállatokat is, mindenekelőtt a kutyát, amelynek gyakori neve is lesz. A baráti kapcsolatokra vonatkozó gazdag szóhasználat tovább árnyalja ezt a viszonyrendszert a pajtás, elvtárs kifejezésekkel. Különböző érdekek eltérő intenzitású és tartalmú barátságokat teremtenek. Így lesznek kevesen közeli bizalmas barátok, mások iskola-

társak, munkatársak, kártyajáték-partnerek. Sőt a sofőrök és utasaik viszonya a szállítás pénzbeli kifizetésén túl, a kölcsönösség jegyében, a szívességnyújtás bonyolult hálózatát tartja életben. A fejezet végén a szerző a kutatott településekben meghónosodott társadalmi viszonyokat a társadalmi tőke felől közelíti meg. Külümnüür körében *kötő* jelleget ölt ez a társadalmi tőke, erős szolidaritás és alacsony mértékű hierarchizáltság mellett, míg Tarbagában az *áthidaló társadalmi tőke* jelentette a vezetők hatalmi legitimációját szolgálja az információ vertikális áramlásának következtében. Mivel a rokon, szomszédsági, baráti kapcsolatok dominálják a társadalom valamennyi területét, a patrónus-kliens viszony aligha alakulhat ki. Mégis Tarbagában, ahol az állami intézményekben betöltött pozíció hierarchizált baráti kapcsolatokat feltételez, fontos a vezetők pozitív közösségi jelenlétének, tekintélyének fenntartása. A *jellemek öröklése* című fejezet a családnevekhez kötött megítélés felől közelíti meg a két vidék társadalmi kapcsolatait. A szerző a családi ágazatok lokális percepciójában egy sajátos törvényszerűséget ismert fel, mely arra hivatott, hogy egyensúlyban tartsa a családok közötti viszonyrendszert. Minél erősebb egy ágazat társadalmi pozíciója, annál inkább megerősödik a hozzá kötődött negatív vonások hangsúlyozása, a teret vesztett családi ágazatok esetében a pozitív vonásait emeli ki a közösség. A könyv címét adó utolsó fejezetben összefoglalást találunk a kutatás főbb eredményeiről és következtetéseiről. Mintha a szerző a hosszas kitérőket itt kanalizálná. A tekintély, mely gyakran külső hatásként érvényesült a két szibériai közösség életében, nem volt képes megtörni azt a bizalmi viszonyt, amit a rokonok, szomszédok, barátok hálózata képviselt. A jakutiai falvak több vonatkozásban is marginálisak maradtak: az orosz állam kolonizációjának területeként, a kényszerű termelési viszonyok között, markáns civil társadalom hiányában. A lokális társadalomban megszerzett

egyéni tekintély és bizalom mindenekelőtt a családnévhez kötött, öröklött jellemre alapul. Nem csoda, hogy ezt a mentalitásbeli mechanizmust a feltörekvő egyének ki is használják, vagy saját érdekükben manipulálják.

Mészáros Csaba szívesen és türelmesen göngyölgíti fel egy-egy részletkérdés háttérinformációit, anélkül azonban, hogy elveszítené a gondolatsor fonálát, vagy töredezetté tenné munkáját. Tudományos szakszövege követhető és magával ragadó marad. A mellékesnek tűnő információk folyamatosan beletagolódnak a helyi közösség és az államhatalom viszonyának értelmezését je-

lentő fő gondolati vonulatba. Az így artikulált emberi sorsok a rokoni kapcsolatok elsődlegességét hirdetik. Csupán azt kifogásolhatnánk, hogy a két település olyan sok eltérést hív életre a tekintély és bizalom kérdésében, hogy talán célravezetőbb lett volna külön tárgyalni őket. Az eltérések ellenére kétségtelen közös vonása a két szibériai társadalomnak a rokoni kapcsolatok dominanciája, melyeket működés közben akart tetten érni a szerző, dacolva a hagyományos antropológiai kutatások nyújtotta elemzési sémákkal.

Máté István

